

Montanistit – toisinajattelijoita vai harhaoppisia?

Kolumni

ANTTI MARJANEN

ALUSTA LÄHTIEN ERILAISIA KÄSITYKSIÄ

Aivan alusta lähtien kristinuskossa vallitsi kristillisestä opista ja elämästä erilaisia käsityksiä, jotka synnyttivät seurakuntien välisiä ja sisäisiä ristiriitoja. Paavali tunsu Korintin seurakunnassa niitä, jotka eivät hahmottaneet uskoa hänen tavoin, vaan seurasivat ajattelussaan Pietaria tai Apollosta (1. Kor. 3:4, 22). Galatian seurakunnissa Paavali taas kritisoi niitä seurakuntalaisia, jotka tunsivat houkutusta ympärileikata itsensä ja tällä tavoin alistua ”orjuuden ikeeseen” (Gal. 5:1–3).

Siinä seurakunnassa, jolle Kolmannen Johanneksen kirjeen kirjoittaja osoittaa kirjeensä, on johtajana Diotrefes, joka ei arvosta kirjeen kirjoittajaa eikä tämän lähettämiä veljiä. Kirje ei paljasta jännitteiden varsinaisia syitä, mutta tekee ainakin selväksi, että kysymys on henkilöristiriidoista (3. Joh. 9–12). Ilmestyskirjan sisältämässä Pergamon seurakunnalle osoitetussa kirjeessä arvostellaan niitä seurakuntalaisia, jotka seuraavat nikolaiittojen opetusta. Se näyttää tarkoittavan, että nämä seurakuntalaiset suostuvat syömään epäjumalille uhrattua lihaa eli lähes ainoaa lihaa, joka oli tuona aikana kaupan (Ilm. 2:14–15).

HARHAOPIN SYNTY

Edellä esitetyt esimerkit osoittavat, kuinka jo ensimmäisen kristillisen vuosisadan aikana oli

tavallista, että uskoon, oppiin ja kristilliseen elämään suhtauduttiin monin eri tavoin. Vähitellen opilliset ja kristillistä elämää koskevat erimielisyydet alkoivat myös muuttua eriävien ajattelumallien sietämisestä harhaoppisyytteisiin ja seurakunnan ulkopuolelle sulkemisiin. *ἀίρεσις* merkityksessä ’heresia, harhaoppi’ ilmestyi kirjolliseen keskusteluun jo toisella vuosisadalla.

Kirjeessään Trallialaisille Ignatios kutsuu harhaopiksi sitä, että jotkut kristityt syövät muutakin kuin ”kristillistä ravintoa” (Ign. Trall. 6:1). Tällaisista ihmisistä tosi kristittyjen pitäisi pysyä erillään (7:1). Kirjeessään Efesolaisille Ignatios näkee heresian totuuden vastakohtana (Ign. Ef. 6:2). Myöhemmässä keskustelussa tästä tuleekin – kaikessa epämääräisyydessään – harhaoppisuuden eli heresian ja heterodoksian määritelmä: se on poikkeamaa kirkon opettamasta totuudesta, vaikka harhaoppisten näkemysten nähdäänkin syntyneen kirkon sisällä.

HARHAOPIN MÄÄRITTELYN VAIKEUS: ESIMERKKINÄ MONTANOLAISUUS

Vaikka varhaiskirkollisessa keskustelussa harhaoppi haluttiin ymmärtää helposti määriteltäväksi asiaksi, sitä se ei käytännössä kuitenkaan ollut. Tässä kirjoituksessa havainnollistan määrittelyn vaikeutta käyttämällä esimerkkinä varhaiskirkollista liikettä, jota kutsuttiin nimellä montano-

laisuus tai 'uusi profetia'. Montanolaisuus syntyi ekstaattisena profeetallisena liikkeenä, jonka ensimmäisinä profeettoina pidettiin Montanosta ja hänen kahta naispuolista oppilastaan, Priskillaa ja Maximillaa. Profeettojensa julistuksessa ja toiminnassa montanolaiset ajattelivat toteutuvan Johanneksen evankelumin ennustuksen Parakleetista, Puolustajasta, joka johtaa uskovat "tuntemaan koko totuuden", sen mitä Jeesuksen oppilaat eivät vielä kyenneet ymmärtämään (Joh. 16:12–13).

Montanolaisuus sai alkunsa Vähän-Aasian Frygiassa, mutta levisi pian Galliaan ja Roomaan. Profeetallisen julistuksen ohella sitä sävyttivät askeettiset piirteet: ankarat paastot ja mahdollisesti myös selibaatti mutta ainakin avioeron tai aviopuolison kuoleman jälkeisestä toisesta avioliitosta luopuminen. Montanolaisen uskontulkinnan tiukkuutta korosti niin ikään anteeksiannon kieltäminen siltä, joka oli kasteen jälkeen langennut uudelleen. Varhaisten montanolaisien profeettojen julistuksessa odotettiin myös pikaista maailman loppua. Montanolaiset yhteisöt poikkesivat niin sanotuista proto-katolisista seurakunnista myös siinä, että ne näyttivät maksaneen palkkaa työntekijöilleen, kun taas proto-katoliset seurakunnat kokoontuivat usein sellaisten johtajien ympärille, jotka tarjosivat niiden toiminnalle taloudelliset edellytykset. Yksi merkittävistä montanolaisuuden erityispiirteistä oli naisten näkyvä asema liikkeen toiminnassa. Varhaisten naisprofeettojen, Priskillan ja Maksimillan, ohella sekä kirjalliset lähteet (Tertullianus, Firmilianus) että montanolaiset piirtokirjoitukset viittaavat myös muihin naisprofeettoihin. Epifanioksen väittämä (*Panarion* 49.2.2,5) naisten toimiminen montanolaisien seurakuntien pappeina, piispoina ja vanhimpina on epävarmempaa ja saattaa mennä montanolaisvastaisen polemiikin tiliin.

Suhtautuminen montanolaisuuteen vaihteli suuresti. Kun montanolaisuus oli levinnyt Vähästä-Aasiasta läntisen Välimeren alueelle, jotkin gallialaiset seurakunnat lähettivät montanolaisia puolustavan suosituskirjeen Rooman piispa Eleutherukselle (174–189 jaa.) pyytäen tätä suhtautumaan suopeasti montanolaisiin yleisen

kirkkorauhan nimissä. Eleutherus lienee suhtautunut myönteisesti gallialaisten pyyntöön, koska myös hänen seuraajansa Victor (189–198/9 jaa.) valitsi myönteisen kannan montanolaisiin. Seuraavan piispan, Zefyrinuksen (198/9–217 jaa.), aikana montanolaisvastainen mieliala kuitenkin levisi Roomaan, ilmeisesti Praxeraan ja Gaiuksen vaikutuksesta, ja montanolaisia alettiin pitää harhaoppisina. Antiokiassa ja Vähässä-Aasiassa sama tapahtui piispa Serapionin aikana (190–211 jaa.).

On kiintoisaa, ettei montanolaisia kuitenkaan tuomittu täysin yksimielisesti harhaoppisiksi, vaan he saivat myös arvovaltaista tukea. Zefyrinuksen aikalainen, varhaisen kristillisen opin sanoittajana ja puolustajana kuuluisaksi tullut kartagolainen teologi Tertullianus arvosti montanolaisia opettajia. Erityisesti hän antoi tunnustusta heidän tinkimättömälle asketisilleen ja sille, etteivät he halunneet myöntää anteeksiantoa niille, jotka käytyään kasteella lankesivat uudelleen. Vaikka Tertullianus ei itse varsinaisesti edustanut ekstaattista profetiaa, hän myös katsoi, että montanolaisien opetus Parakleetista, joka johtaa kristityt kaikkeen totuuteen, oli teologisesti hyväksyttävää. Tertullianus kirjoitti teoksen *Adversus Praxean*, jossa hän kritisoi Praxeasta, joka montanolaisia vastaan taistelun lisäksi edusti myös patripassionismia. Tertullianuksen mukaan Praxneas opetti, että Jumala on "Isä, joka syntyi – ja kärsi – ja jota julistettiin Jeesuksena Kristuksena" (Tertullianus, *Adv. Prax.* 2). Tämä sai Tertullianuksen toteamaan ironisesti, että opetuksellaan Praxneas "toimitti Parakleetin pakoon ja ristiinnaulitsi Isän" (*Adv. Prax.* 1).

Rooman, Antiokian ja muiden keskeisten paikkojen, kuten Alexandrian, torjuttua montanolaisuuden haasteen se vähitellen hiipui. Hiipumista edesauttoivat myös kirkollisten konsiilien montanolaisuutta vähättelevät lausumat ja keisarillisten lakikokoelmien viralliset harhaoppijulistukset. Laodikean kirkolliskokous päätti neljännen vuosisadan jälkipuoliskolla, että frygialaisten heresian eli montanolaisuuden antama kaste oli epäpätevä. Codex Theodosianus meni vielä pidemmälle. Siihen liitettiin vuonna

410 lausuma montanolaisuudesta taikauskon muotona, jonka harjoittaminen oli rikollista. Roomastakin on kuitenkin löydetty vielä neljäneltä vuosisadalta peräisin oleva hautakiveen hakattu piirtokirjoitus, jossa on vainajan nimi Ablabes ja epiteetti πνευματικός. Koska epiteetti on tyypillinen nimenomaan montanistisissa piirtokirjoituksissa, on todennäköistä, että Ablabes oli roomalainen montanisti. Löydettyjen piirtokirjoitusten perusteella voidaan sanoa, että montanolaisuuden vaikutus näkyi kauimmin niillä seuduilla, joista liike sai alkunsa, eli Vähäsä-Aasiassa, erityisesti Frygiassa. Viidenneltä ja kuudennelta vuosisadalta on peräisin vielä melko paljon montanolaisia tunnusmerkkejä sisältäviä piirtokirjoituksia, jotka kertovat liikkeen olleen ainakin jossakin määrin elinvoimainen alueella tuohon aikaan. Kuudennen vuosisadan jälkeen selkeät merkit montanolaisuuden vaikutuksesta katoavat kokonaan. Sen korostamat piirteet jatkavat tosin elämäänsä osana muiden kristillisten liikkeiden oppia ja elämää.

MIKSI MONTANOLAISET TOISINAJATTELIJAT JULISTETTIIN HARHAOPPISIKS?

Teologiaaltaan montanolaiset eivät juurikaan poikenneet muista kristityistä. Heidän käsityksensä monista keskeisistä opeista, kuten kristologiasta, kolminaisuusopista ja soteriologiasta, olivat hyvin samanlaisia kuin proto-katolilaisilla yhteisöillä. Heidän ajattelussaan ja toiminnassaan oli kuitenkin sellaisia piirteitä, jotka toiselle vuosisadalle tultaessa koettiin ongelmallisina. Ne eivät kuitenkaan olleet tiukka asketismi tai apokalyptinen eskatologia, joiden kannattajia löytyi myös proto-katolilaisten joukosta.

Silmiinpistävin ongelma montanolaisten toiminnassa oli heidän profetiansa ekstaattinen

luonne, johon muut kristityt eivät enää suhtautuneet suopeasti. Se nähtiin vaikeasti hallittavana ilmiönä, joka uhkasi seurakuntien sisäistä järjestystä. Montanolaisten sinänsä ”raamatullinen” ajatus Parakleetin jatkuvasta ilmoituksesta profettojen välityksellä koettiin myös ongelmalliseksi, koska sen nähtiin kyseenalaistavan apostolisen tradition, jonka tulkintaa proto-katoliset piispat ja seurakuntien johtajat valvoivat. Iso ongelma montanolaisuudessa oli myös naisten näkyvä asema sekä seurakuntatyöntekijöille maksetut palkat. Molemmissa nähtiin piirteitä, jotka olivat omiaan horjuttamaan kirkollisia valtarakenteita.

MITÄ MONTANOLAISTEN HARHAOPIKSI JULISTAMINEN OPETTAA?

Montanolaisuuden tarkastelu tekee selväksi, että harhaopiksi julistaminen ei aina johdu vääristä opillisista korostuksista. Pelissä voi olla myös mukana valta- ja kirkkopoliittikkaa tai näkemyseroja kulttuurisissa kysymyksissä. Itse asiassa ne näyttivät olevan keskeisin syy montanolaisuuden ja proto-katolisuuden teiden erkanemisessa, vaikka syytös harhaopista pyrkikin tekemään siitä opillisen. Jos kuitenkin valtaan ja toimintakulttuuriin liittyvissä kysymyksissä olisi löydetty sopu, erot montanolaisuuden ja proto-katolisuuden välillä olisi voitu nähdä kahden hieman eri tavoin toimivan kristillisen ryhmän ilmentymänä, eikä rajanveto oikeaoppisuuden ja harhaoppisuuden välillä olisi osoittautunut välttämättömäksi.

TT Antti Marjanen on gnostilaisuuden tutkimuksen emeritusprofessori Helsingin yliopistossa.

- antti.marjanen@helsinki.fi

AIHEESTA ENEMMÄN

- Henderson, John B. (1998). *The Construction of Orthodoxy and Heresy: Neo-Confucian, Islamic, Jewish, and Early Christian Patterns*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Labriolle, Pierre de (1913). *Les sources de l'histoire du Montanisme: Textes grecs, latins, syriaques*. Paris: Ernest Leroux.
- Marjanen, Antti (2005). Montanism: Egalitarian Ecstatic "New Prophecy". *A Companion to Second-Century Christian 'Heretics'*. Toim. Antti Marjanen & Petri Luomanen. Leiden: Brill, 185–212.
- Marjanen, Antti (2013). Female Prophets among Montanists. *Prophets Male and Female: Gender and Prophecy in the Hebrew Bible, the Eastern Mediterranean, and the Ancient Near East*. Toim. Jonathan Stökl & Corrine L. Carvalho. *Ancient Israel and Its Literature* 15. Atlanta, GA: Society of Biblical Literature, 127–143.
- Tabbernee, William (1997). *Montanist Inscriptions and Testimonia: Epigraphic Sources Illustrating the History of Montanism*. North American Patristic Society: Patristic Monograph Series. Macon, GA: Mercer University Press.
- Tabbernee, William (2007). *Fake Prophecy and Polluted Sacraments: Ecclesiastical and Imperial Reactions to Montanism*. Supplements to *Vigiliae Christianae* 84. Leiden: Brill.
- Trevett, Christine (1996). *Montanism: Gender, Authority, and the New Prophecy*. Cambridge: Cambridge University Press.